

Rune Johansen & Fredrik Cappelen
Oslo

Lek på alvor

En idéhistorisk reise i teori om lek i psykodynamisk tenkning

Til minne om Turid Nicolaisen

Fenomenet lek har opptatt forskere og teoretikere de siste 100 årene i takt med økt interesse for barnet og barndommen. Innenfor psykodynamisk teori har lek vært forsøkt forstått siden psykoanalysens begynnelse. Vi opplever at denne grunnleggende forståelsen av de indre prosesser som vil presenteres her og lekens mulighet for endring av følelsesmessige erfaringer forsvinner i den mer allmenne forståelsen av lek i dag. Vi ønsker derfor å beskrive hva som ligger i utviklingen av den psykodynamiske forståelsen av lek fra psykoanalysens begynnelse og framover.

Vi vil beskrive den psykodynamiske teoretiske utviklingen av lek fra Freud til Fonagy. Teoriutviklingen er til en viss grad kronologisk, samtidig har vi valgt ut teori vi mener representerer en endring og utvikling av forståelsen for leken. Vi finner at teorien har gått fra å beskrive noe som foregår inne i barnet til det som skjer mellom om-

sorgsgiver og barn. Teoriene fokuserer etter hvert på nødvendigheten av god og sensitiv omsorg og leken som en utviklende kapasitet i seg selv for å bearbeide og forstå indre tilstander, regulere følelser og forstå andre. Kunnskapen er utviklet fra observasjon av barn, til observasjon i en klinisk situasjon både av voksne og barn, og til empirisk

validerte fenomener. Terapeutisk har leken fra tidlig av blitt forstått som et middel og en vei inn til endring og utvikling. Den psykodynamiske teorien bidrar med en unik forståelse av menneskets utvikling, dets kreative og bearbeidende potensialer og dets indre verden i samspill med en annen. Det er mye alvor i lek.

Den tidlige teorien

Freuds forståelse av lek

Vi starter med Sigmund Freuds beskrivelser av lek, både fordi han representerer begynnelsen av den psykoanalytiske tanketradisjonen, men også fordi hans idéer fra dets begynnelse finnes med som byggesteiner for teoriene beskrevet senere i teksten.

Grunnleggende forstod Freud menneskets personlighet og utvikling farget og dannet gjennom erfaringer i barndommen. Hans interesse for det ubevisste, følelser og fantasier ledet han etter hvert til leken hos barnet. Han observerte også lek selv, og forsøkte å utlede meningen bak denne aktiviteten. Beskrivelse av lek i Freuds litteratur dukker opp i hans observasjon av barnebarnet Ernst på 18 måneder i teksten *Hinsides lystprinsippet* (Freud, S. 2011). Freud la merke til at barnebarnet sjelden protesterte høyløyt da moren hans skulle bort for en stund i løpet av dagen. Freud la i stedet merke til en lek som gjentok seg. Gutten pleide å kaste en leke under sengen samtidig som han sa "oooo". I samtale med moren senere ble de enige om at det måtte være fort han sa, som betyr borte på tysk. Leken utviklet seg etter hvert og begynte å likne på en variant av borte titt-tei-leken. Leken var nå bundet fast i et hyssing som gutten dro fram og tilbake. Gutten var alvorlig når han sa oo og glad når han sa da og trakk leken til seg igjen. Freud forstod det som at barnet forsøkte å håndtere separasjonsangsten da moren var borte. Samtidig beskrev han evnen til å la en ting representere noe annet og hvordan en situasjon kunne snus fra å være passiv og forlatt til aktiv og i kontroll. (Freud, S. 2011). Allerede her viser han viktige aspekter ved leken. Leken gir en mulighet til å uttrykke noe, samt håndtere erfaringer og følelser. Leken gir en mulighet til opplevelse av kontroll over noe som er utenfor vår påvirkning.

Freud er også innom terapi i arbeidet med hans egne barnepasient, 5 år gamle Hans. I dette ar-

beidet veiledet Freud faren til lille Hans, og faren forsøkte å snakke med Hans om hans tanker, engstelser og følelser knyttet til å få et søsken.

Hans i samtale med faren sin: Faren sier noe om at moren badet lillesøsteren og Hans sier at han tenkte at han skulle ønske at lillesøsteren falt i vannet og druknet, slik at hun døde. Faren svarer "slik at du kunne ha mamma for deg selv"? Ja, svarer Hans. "En god gutt ønsker ikke slik", svarer faren. Hans svarer at han faktisk kan tenke det. Dette får Freud til å skrive "Bra, lille Hans, ingen psykoanalytiker kunne tenkt bedre!" (Freud 2006).

Freud berører også temaet lek i flere sammenhenger og bruker metaforen om lekeplassen som et bilde på rommet mellom pasient og terapeut (Freud, S. 1914). I dette rommet åpnes det opp, slik at det som kommer fra pasienten får komme til uttrykk; beskrevet som en «tummelplatz» eller lekeplass.

I artikkelen *Ubehaget i kulturen* (Freud, S. 2011) postulerer Freud ideen om at vår evne til å uttrykke forbudte og konfliktfylte følelser og ønsker på en kulturelt akseptabel måte er vesentlig, ikke bare for individet, men også for kulturen på gruppenivå. Han viser til kunstneren og hvordan omvandling av destruktive impulser, som hat, aggresjon og misunnelse kan endres til eksempelvis et kunstverk. Denne evnen kaller han for sublimering. Freud knytter ikke dette direkte til lek selv, men idéen om forvandling av sterke følelser i en akseptert form er svært nær lekens natur.

Fenomenet kan illustreres gjennom en vignett fra en terapi med en 6 år gammel jente. Hun hadde akkurat begynt på skolen og strevde med å være urolig og engstelig; hun klarte ikke lære noe og hun fikk ingen venner. Det spesielle var at det aldri hadde vært noe problemer med henne; hun var veldig omsorgsfull og snill. Hun åpnet med å tegne en tegning der vi måtte gjennom en masse utfordringer for å finne en skatt. Hun var ivrig; likte å leke og langsomt kom det et tema som handlet om å dytte figurer ut for bordkanten, etter hvert skyte på dem og å drepe dem. Vi hadde holdt på en lang stund, nærmere to år, før terapeuten nådde henne med en kommentar på at «Jeg trodde hun fortalte meg om hvor sint hun var på lillebroren

sin». Da snur hun seg halvt mot terapeuten og sier: «Har du ikke skjønt det før nå». På skolen var hun etter hvert blitt ivrig, økende trygg og hun fikk etter hvert flere gode venner.

Leken som del av terapi med barn

Vi vil så nevne den første psykoanalytiker som arbeidet med barn direkte. Hermine Hugh-Hellmuth fra Wien begynte å arbeide med barn og beskrev også teoretisk arbeidet sitt. Hun var utdannet lærer, og gjennom egen psykoanalyse kom interessen for psykoanalytisk teori og praksis. Hun sluttet som lærer og begynte i stedet å behandle barn. Hennes første artikkel, «Analysen av en 5 år gammel gutts drøm» kom i 1912 (Hug-Hellmuth 1912 a) og kort etter skrev hun «The Nature of the Child's Soul (Or Psyche)» (Hug-Hellmuth 1912 b). Hun ble den første barnpsykoanalytiker. Hun beskrev at lek førte til endringer hos barnet og diskuterte hvorvidt tradisjonelle tolkninger og innsikt var nødvendig. Hennes teorier om barns utvikling knyttet til psykoanalytisk teori ble samtidig oppfattet som kontroversielle og førte til at pedagogisk psykologi i stor grad avviste psykoanalytisk teori, mulig på grunn av psykoanalysens opptatthet av seksualitet, både hos voksne og barn. Det skal føyes til at hun led en tragisk død i 1924; hun ble drept av sin nevø. Nevøen var en gutt hun adopterte tidlig og som hun også hadde jobbet med psykoanalytisk. Hun hadde også skrevet psykoanalytiske tekster om arbeidet sitt med gutten. I voksen alder ble gutten beskrevet som psykisk ustabil og da han ble arrestert for drapet forsvarte han seg med at han kjente igjen beskrivelser av seg selv i Hugh-Hellmuth sine tekster.

Melanie Klein

Den første virkelige pioneren innen behandling av barn og utvikler av Freuds teorier videre var Melanie Klein. Inspirert av Freud, Karl Abraham og Hugh-Hellmuth gjorde hun mange teoretiske oppdagelser fra psykoanalyse med barn. Til forskjell fra mange psykoanalytikere på denne tiden hadde hun mye konkret og faktisk erfaring av barn. Hun var også en av de første kvinnelige psykoanalytikerne

og var selv mor. Hun begynte å arbeide med barn allerede i 1919 og publiserte flere artikler om sine kliniske erfaringer. Metoden i arbeidet med barn kalte hun «The Psychoanalytic Play-Technique» (Klein 1955). Hun postulerte at barnet gjennom leken kommuniserte tanker, følelser og temaer knyttet til seg selv og andre. Oppdagelsen av hva leken inneholdt gjorde at hun tidlig gjorde koblingen mellom Freuds teori om frie assosiasjoner og barnets lek. Klein argumenterte for at denne inngangen til barnets indre verden åpnet en mulighet for å arbeide med barnet psykoanalytisk. Klein la etter hvert vekt på forståelsen og terapeutenes tolkninger av barnets opplevelser som kom fram i leken. Erfaringene og observasjonene i hennes arbeid leder til den første teorien om indre objekter, eller objektreasjoner.

I begynnelsen brukte Klein leker fra eget hjem i behandlingene, men etter hvert anbefalte hun mer nøytrale leker som ga mulighet for å uttrykke barnets egne fantasier og følelser. Det skulle ikke være for spesifikt, men gi rom for uttrykksbehovet.

I sitt arbeid mente Klein å finne evidens for at barnet helt fra fødselen av hadde sterke følelser og fornemmelser av sine omsorgsgivere både utenfor seg og inne i seg, beskrevet som indre objekter (Klein 1927). Indre objekter ble forstått som ytre relasjonserfaringer farget av følelser, drifter (agresjon og lyst), ønsker og fantasier inne i barnet. Hun var opptatt av barnets tidligste relasjonserfaringer til omsorgsgiver; kvaliteten på omsorgen i samspill med barnets egne behov og barnets egne bidrag inn i relasjonen. Alt dette kom til syne gjennom leken. Hun beskrev hvordan de sterke følelsene ofte kunne bli gjenstand for vanskelige og hemmende psykiske konflikter, det konfliktfylte i å elske noen og samtidig ha følelser og ønsker knyttet til kontroll, sinne og kjærlighet. Ved indre konflikter, angst og destruktivitet anså Klein at det var viktig for barnet å få hjelp til å forstå, gi uttrykk for og løse opp i disse indre opplevelsene. Hun anså også reparasjon og forsoning som svært viktig for psyken. Terapeutenes oppgave var å forstå og sette ord på barnets indre opplevelser uttrykt gjennom leken.

I lys av første århundrets forelderstil der den voksne ofte visste, bestemte og kunne sette barnet på plass, gjerne med maktmidler og straff, må Kleins tenkning ha framstått som radikal: Barnet fikk et rom til å uttrykke følelser som det ellers

skulle legge bånd på.

Fra nåtidens lekerom: En åtte år gammel gutt vendte stadig tilbake til krigslek. Han var hemmet og anspent når han holdt på dette, men antydte etter hvert at det kunne ha med foreldrene hans å gjøre. Det var vanskelig å kommentere på leken, men terapeuten kunne etter hvert si til han at det jo kunne hende man i blant kunne bli sint på pappaen sin. Da terapeuten sa dette til gutten var det som skuldrene hans senket seg og etter hvert var det noe som løsnet i den langvarige krigingen.

Hanna Segal – Symbolisering

Når vi presenterer Klein vil vi også nevne Hanna Segal (1991) som bygget videre på Kleins teorier om indre objekter og sterke indre drivkrefter. Hun erfarte at evnen til å regulere følelsene hang sammen med nettopp evnen til å symbolisere de indre tilstandene, i stedet for at de ble agert ut direkte. Symbolisering ble viktig for å binde og uttrykke sterke følelsesmessige erfaringer, slik at forskjellen mellom et symbol og objektet eller følelsen det representerer ble svært viktig. Segal ble opptatt av at symbolet ikke er det samme som tingen i seg selv. Evnen til å symbolisere tidlige og vanskelige opplevelser forbandt Segal med overgangen fra det Klein først kalte den paranoid-schizoide posisjonen og til den depressive posisjonen. Denne prosessen kalte Segal symboldannelse.

Anna Freud

Parallelt med Melanie Klein kom Anna Freud, Sigmund Freuds datter, som en viktig bidragsyter til psykoanalytisk teoriutvikling rundt barn og utvikling. Første verdenskrig begrenset hennes utdanning, men hun fant en nisje innen arbeidet med barn. Mye av hennes tenking var en videreføring av farens arbeid, men hun bidro også med mye eget. Hun skilte seg i utgangspunktet fra Klein med en større vektlegging av den positive opplevelsen hos barnet som grunnlaget for å utvikle en bærende allianse i behandlingen.

Integreringen av alliansetenkningen og vektleg-

gingen av forsvarsmekanismer dannet grunnlaget for en annen tilnærming til lek enn det Klein beskrev. Anna Freud ble også opptatt av muligheten for å kunne leke for å fremme barnets utvikling mer enn å kun se leken som kunnskap om den indre verden. Gjennom å hjelpe barnet til å kunne leke anså hun at grunnlaget for videre utvikling ble lagt; en mer positiv forventning til at barnet da var forankret i en normal videreutvikling (Freud, A. 1966).

Anna Freud var også svært opptatt av utviklingspsykologi. Hun bidro teoretisk med en tenkning om at barnet fra starten av livet og videre inn i voksen alder fulgte utviklingslinjer og befant seg i utviklingsfaser med utviklingsoppgaver (Freud, A. 1963). I denne utviklingen anså hun lek som en spesielt viktig faktor i spesifikke faser og skilte mellom normativ lek og mer patologisk organisert lek (Freud, A. 1966). Om noe sporet av eller ble vanskelig i en fase ville det følge med i senere utviklingsfaser.

Økende forståelse av lek

Donald W. Winnicott

Gjennom teoriene til både Klein og Anna Freud begynte en større systematisering av både teknikk og teorier omkring psykoanalytisk arbeid med barn. Den neste pioneren var barnelegen og psykoanalytikerens Donald W. Winnicott. Winnicott ervervet en omfattende klinisk erfaring som han utviklet teorier ut ifra. I en kort artikkel for foreldre i 1942 skriver han: «Lek gir grunnlag for å organisere følelsesmessige relasjoner og utviklingen av sosial kontakt» (Winnicott 1964). Winnicott oppfattet leken som noe helt sentralt hos mennesker gjennom hele livet. Han oppfattet leken som en prosess, en endringsmulighet (transformasjon) og utvikling mot noe som gir muligheten for «å bli seg selv» (Winnicott 1965).

For å forstå dette må vi ta med Winnicotts teorier omkring overgangsobjekt og overgangsfelt (transitional space) (Winnicott 1953). Dette handler om barnets behov av bamser (eller liknende figurer). Winnicott anså barn som fullstendig avhengige og uatskillelige fra forelderens i starten av livet. Forelderens må finnes der for å hjelpe barnet å skape en kontinuitet i barnets opplevelse av seg

selv gjennom å skape et «bærende miljø» (Holding Environment)(Winnicott, 1960). Winnicott anså at barnet gradvis går fra å være avhengig og uatskillelig fra omsorgspersonen (her moren) til å bli mer selvstendig og separert gjennom å ta henne inn (internalisere) som en trygg erfaring videre i livet. I denne utviklingen anså han at bamsen, et annet kosedyr eller objekt, kunne representere omsorgspersonen som et indre trygt objekt. Dette er en kompleks prosess som samtidig kan være gjenkjennelig. Bamsen ble representasjon av den trygge omsorgsgiveren og var noe som kunne hjelpe barnet å ta et steg ut i verden og selvstendiggjøre seg fra forelderen. Winnicott gjorde også et poeng av at dette overgangsobjektet besto av noe som var «ikke-meg» og «ikke-du», noe fristilt fra både barn og voksen, noe tredje (Winnicott 1953). I møtet mellom barnet og terapeuten i den terapeutiske leken vil det da være et mulighetens rom (Potential space) (Winnicott 1971a) der terapeuten og barnet kan erfare det som ennå ikke er «meg» og heller ikke «der ute» i virkeligheten. Gjennom begrepet Potential space vektlegger Winnicott de mulighetene som ligger i overgangsfeltet. I det kliniske arbeidet er dette noe man erfarer i leken: Sammen med barnet skaper man en arena og et tredje rom der de indre erfaringene kan lekes med og gi mulighet for andre opplevelser gjennom relasjonen og terapeuten bidrag og dermed en mulighet til å integrere denne erfaringen som noe nytt og annet for barnet.

En liten vignett kan illustrere arbeidet på veien dit: En liten gutt hadde levd i et kaos med en uforutsigbar omsorgsperson og mye traumer der alt var farlig. Han måtte ta kontroll med alt, noe som var grunnlaget for at han fikk problemer og ble henvist til behandling. Kaoset kom fram både i lek og samspill med terapeuten, slik at det ble en langsomlig prosess med både lek og agering. Etter et års tid forteller han en liten historie midt i en vill slåsskamp: Det var om den lille gutten (en liten babydukke) som kunne gå sammen med en ape (en litt observerende lekefigur) til et hemmelig sted. Han hvisker at det er et trygt sted der de kunne snakke sammen. Det er hele tiden en veksling mellom realiteten og fantasien og indirekte fortalte han om en annen mulighet enn den han hadde sittet fast

i og som etter hvert kunne internaliseres.

Winnicotts tenkning omkring leken er alltid relasjonell; som noe som skal vises eller der man kan leke med forskjellige aspekter av selvet eller objektet, som kan representere både det kjente og det fremmede samtidig. I leken tenker vi at overgangsobjektet og overgangsfeltet, som han kaller det, blir særlig viktig i late-som fasen av barnets utvikling. Men evnen til å leke med virkeligheten finnes med oss senere gjennom livet, blant annet gjennom deltakelse i artistiske og kulturelle opplevelser.

Wilfred R. Bion

Wilfred R. Bion gikk i lære hos Klein og utviklet senere en modell for forståelse av evnen til å skille mellom fantasi og virkelighet, og evne til å bearbeide erfaringer, drømmer, lek og tenkning. Bion bidro ikke til forståelsen av den terapitekniske delen av leken i arbeidet med barn som Klein, Winnicott og Anna Freud, men hans teoretiske bidrag har i stor grad påvirket arbeidet med barn. Ut fra klinisk erfaring og teoriutvikling ble Bion opptatt av hvor avhengig vi mennesker er av en annen for å utvikle en evne til å forstå oss selv og våre omgivelser. Man kan si at han i enda større grad enn de andre teoretikerne før han vektlegger den direkte kontakten med en voksen for utvikling og håndtering av følelser. Med begrepet «containment» så Bion for seg en grunnleggende, tidlig kommunikasjon mellom barnet og omsorgspersonen som består av følgende momenter (Bion 1984):

- Barnet opplever uutholdelige og vanskelige følelser samtidig som det finnes en voksen som er oppmerksom på dette. Eksempelvis et gråtende og sultent barn og en oppmerksom voksen.
- I en mottakelig tilstand hos den voksne, kalt reverie - en drømmeaktig mottakelig tilstand, tar den voksne imot barnets opplevelse og bearbeider dette inne i seg gjennom å la seg berøre emosjonelt. Med egne følelser og tenkning bearbeider den voksne barnets opplevelse. Eksempelvis kan den voksne bli berørt og selv urolig, og respondere med «hva er det som feiler deg da?».
- Forelderen gir det bearbejdede emosjonelle

materialet tilbake til barnet i en form som barnet klarer å ta til seg. Den voksne kan etter hvert for eksempel si til barnet: «Du må være sulten, lille venn», og sørger for at barnet får maten, trøsten og kontakten barnet trenger.

Den ovenfor beskrevne kommunikasjon hvor noe tas imot, «contains» og bearbeides til en form det er mulig å ta imot, blir for Bion en grunnleggende dialog som er med i all utviklende og god menneskelig kontakt. Råe følelser og sanseinntrykk, som Bion kalte beta-elementer, trenger en annen (omsorgspersonen) for å gjøres om og transformeres til noe som er håndterlig, som han kalte alpha-elementer. Oversettingen av beta-elementer gjennom en annen over til alpha-elementer er sentral for menneskets utvikling. Dette gir mulighet til en tanke det er mulig å tenke; en representasjon som representerer noe og gir en evne til å tenke om emosjonell erfaring. Bion så for seg at denne kommunikasjonen kan internaliseres som en indre «container»-relasjon, som gir oss evnen til å forstå og bearbeide egne følelser og opplevelser. Bion forstod ikke dette bare som en bevisst, ytre prosess, der den voksne kun benevner barnets affekter og behov. Han så for seg at dette først og fremst var en ubevisst prosess, der den voksne/»containeren» lar seg berøre emosjonelt på et dypere plan, for så å sette ord på barnets opplevelse.

En litt lengre vignett kan illustrere prosessen: H var en stor syv-åring. Alvorlig, dominant ovenfor medelever, noen ganger truende ovenfor klassekamerater og lærere, hele tiden opptatt av å være best. På lekerommet var han stiv, anspent og lite uttrykksfull. Han ville ikke leke, men gjerne spille spill. Da ble han mer vital og viste engasjement og følelser. Han kunne også bli hånlig og latterliggjorde terapeuten hvis han vant. Terapeuten kjente seg mer og mer irritert og usikker på hvordan han skulle klare å hjelpe han. H startet også med å ta inn figurer, en gorilla som ydmyket andre figurer på forskjellige måter. Terapeuten prøvde å sette ord på dette og beskrev hvordan gorillaen måtte være så stor, kontrollere og holde de andre nede. Etter hvert kunne vi også snakke om hvordan han også gjorde det samme overfor terapeuten. Svaret hans på dette var at terapeuten ble tildelt en liten grisefigur som han kunne herje med. En del timer senere dukket det plutselig opp et lite lam. Den store gutten holdt det så forsiktig som mulig og lagde en liten innhegning til lammet.

Det kunne se ut som gutten strevde med å være i en slik situasjon som lammet selv, det svake og den lille måtte han evakuere ut og legge på andre. Som en veldig skamfølelse over å være liten og usikker og trengende, avhengig av voksne. I relasjonen dukket det opp uproseserte følelser, beta-elementer, som terapeuten som «container» tok imot og forsøkte å tenke rundt, for å bære det, og etter hvert gi det tilbake i en form det var mulig å tenke rundt.

Moderne tenkere rundt psykodynamisk forståelse av lek

Trevarthen, Tronick og Stern

Empirisk undersøkelse av psykodynamiske fenomener startet for alvor med Margareth Mahler og individuasjons- og separasjonsutviklingen og John Bowlby og tilknytningsteorien. Med teknologisk utvikling av videofilm og bruk av dette i forskningsverden fortsatte den empiriske utforskningen en bølge av studier på barns utvikling med blant annet Colwyn Trevarthen, Daniel Stern og Edward Tronick. Trevarthen viste hvor sensitive spedbarn er i samspill med sin mor fra de er født gjennom videofilming av samspill på mikronivå, rytme i kontakten, hvordan moren speilet spedbarnets opplevelser helt fra fødselen av. Trevarthen viste også hvor viktig en tilstedeværende voksen var for den lilles utvikling (Trevarthen 2015).

Tronick (Weinberg & Tronick 1996) viste blant annet hvor sensitivt spedbarnet var for en fraværende, ikke-levende omsorgsgiver, dokumentert med det kjente «still-face» eksperimentet.

Daniel Stern bygde videre på Winnicott og Trevarthen. Han var også svært opptatt av lek. Hans mest originale bidrag var knyttet til barnets utvikling av selvet i samspill og i lek, sammen med en annen. Stern ble særlig opptatt av barnets delte oppmerksomhet med omsorgsgiver, det han kom til å kalle for felles fokus (Joint Attention) (Stern 2004). Stern så for seg at felles fokus er en byg-

gestein i utvikling av intersubjektivitet og utvikling av en egen subjektivitet. Den forskningsinspirerte tradisjonen beskrevet over bidro også til en mer omfattende vektlegging av positive affekter og positive delte erfaringer, som viktig for barnets utvikling. Tradisjonelt hadde negative affekter og konfliktfylte indre erfaringer blitt vektlagt i den psykoanalytiske teorien, til tross for tenkere som Freuds og Kleins vektlegging av kjærlighet som drivkraft og Winnicotts fokus på gleden og nysgjerrigheten i barnets lek.

Mentalisering

Peter Fonagy videreutviklet teorien om menneskets evne til å danne symboler for følelser, opplevelser og relasjoner. Dette beskriver han som utvikling av evnen til «Mentalisering» (Target & Fonagy 1996). Sammen med Mary Target skriver han i artiklene *Playing with Reality I-IV* (Fonagy & Target 1996/2000/2007 og Target & Fonagy 1996) om hvordan de ser for seg at denne evnen utvikler seg. Noe av det nye Fonagy bringer inn i teorien om utvikling av evnen til å tenke om seg selv og andre og lekens betydning for denne evnen, er at han på en inngående måte referer til de tidligere tenkerne i denne teksten; Klein, Anna Freud, Bion og Winnicott for deretter å knytte teorien til utviklingspsykologi og forskere som Stern og Trevarthen. Han lot seg også inspirere av utvikling av teorien om «Theory of mind», som kom på 90-tallet (Fonagy & Target 1996). Fonagy tar utgangspunkt i hvordan opplevelser representeres, slik som Segal og Bion også er opptatt av, og hvordan evnen til å representere utvikler seg for barnet.

Fonagy og Target viser i artiklene hvordan mentaliseringsevnen utvikler seg trinnvis i takt med barnets evne til å abstrahere. I en- til to-års alder opplever barnet forestillinger de har som direkte kopier av virkeligheten. For eksempel kan barnet som forteller om et troll, bli redd når det snakkes om trollet, det er som trollet eksisterer. Representasjonen blir for virkelig. For voksne kan dette fenomenet også eksistere når mentaliseringen bryter sammen og følelsene blir for sterke. I denne modus er tanken og forestillingen helt sann og man reagerer deretter. Dette kaller Fonagy og Target for *psykisk ekvivalens modus*, der representasjonen er ekvivalent med virkeligheten.

I alderen tre til fire begynner barnet å leke mer i fantasien. En stol kan være et romskip. Denne alderen kjennetegnes av at det meste er mulig og leken er rik og uttrykksfull. Denne fasen gir mange muligheter til fantasi og uttrykk for temaer og tenkning. Samtidig er kvaliteten i denne fasen, slik Fonagy og Target beskriver det, at alt er mulig i fantasiverden. Fordi alt er mulig må det opprettholdes et markant skille mellom fantasi og virkelighet og mye som også har spor av virkelighet holdes separat fra fantasien og fantasien kan bli en beskyttelse mot vanskelige realiteter. Denne fasen kalles *pretend mode*.

Ved 4–5 års alder klarer barnet i normalutvikling å integrere mer av begge modi, psykisk ekvivalent og pretend, til en mer integrert mentaliserende modus. Fonagy og Target viser hvordan barn i denne alderen klarer å forholde seg til egne tanker nettopp som representasjoner og ikke virkeligheten, som i psykisk ekvivalens. Eller som noe fantaserer som ikke er koblet til virkeligheten, men snarere som en representasjon som også representerer noe virkelig. Fonagy og Target argumenterer for at dette er en vesentlig evne for å kunne prosessere og representere psykisk virkelighet og opplevelse. De argumenterer for at denne evnen utvikler seg fra leken og lek med virkeligheten. De argumenter også for at denne evnen, som Anna Freud, Winnicott, Bion og Stern argumenterer for, dannes i et godt intersubjektivt samspill med en viktig annen.

Diskusjon

I «Samuel August fra Sevedstorp og Hanna i Hult» skriver Astrid Lindgren, «vi lekte og lekte så mye at det er merkelig at vi ikke lekte i hjel oss» (1976). Få forfattere beskriver barn og særlig barnets lek så inngående og med så stor forståelse for dette fenomenet som Lindgren. Gjennom kliniske observasjoner og teoretiske studier har man også forsøkt å fange essensen i lekens natur og lekens betydning for barns utvikling.

Vi har i denne teksten forsøkt å presentere psykodynamisk teori og forståelse av lek, både lekens funksjon for individet, lek utviklingspsykologisk og lek som terapeutisk verktøy og inngang til individets indre verden. Vi har gått gjennom en historisk utvikling av teorien, med spesielt fokus på pionerer som bringer forståelsen videre, bringer

inn nye elementer eller bekrefter idéer empirisk. Vi ønsker ikke her å sette de ulike teoretiske bidragene opp mot hverandre, men ønsker snarere å vise en teoriutvikling over tid, der ulike teoretikere har gjort egne oppdagelser og utviklet teorien og forståelse av lek på sin unike måte.

Freud oppdaget vårt ubevisste sjelsliv og viser 1) at utviklingen starter i tidlig barndom og 2) at representasjon av erfaringer, oss selv og andre, som han kaller psykisk realitet, er viktig for vår psykiske helse og at det å uttrykke følelser, ønsker og begjær er viktig og vesentlig for individet og for samfunnet. Melanie Klein er den neste som viser hvilken rikdom av indre liv og representasjoner som finnes i barnets lek og hun viser hvordan dette er en inngang til barnets subjektive erfaring, psykoterapeutisk arbeid og endring med barn. Klein er mest opptatt av hvordan dette finner sted inne i barnets fantasiverden. Senere teoretikere, som Winnicott, vektlegger relasjonen som grunnlaget for denne utviklingen. I mellomområdet mellom barn og omsorgsgiver mener Winnicott at det gradvis vokser frem et mulighetens rom, der utvikling kan skje gjennom lek og utforskning. Mellomområdet er også viktig for videre kreativ utforskning og utvikling gjennom livet, et felt for kulturelle opplevelser, som Winnicott kaller det. Anna Freud ser leken som en viktig evne i barnets utvikling i barnets psykologiske utviklingslinjer der evne til lek er nødvendig for en god psykologisk utvikling. Bion legger til viktigheten av relasjonen for god omsorg, som han kaller «containment», og vektlegger også det indre arbeidet omsorgsgiver gjør med barnets følelsesmessige erfaring for å kunne gi dette tilbake til barnet på en meningsfull måte. Denne containment-prosessen skaper mulighet for representasjon og symbolisering, som Segal kaller det.

Ogden (2009) anser at Winnicott integrerer Kleins og Anna Freuds tenkning: «Lek går fra å være en symbolsk framstilling av den indre verden til en prosess for utvikling». Leken gir en mulighet til å nå de lagene av sinnet der følelsene er forankret i kroppslige opplevelser; erfaringer fra før man har ord eller som har rørt ved prosesser man ikke har ord eller direkte tilgang til. Det som kommer fram i relasjonen gjennom handlinger og holdninger. Winnicott oppsummerte mye av sine tanker i boken «Playing and Reality» (Winnicott 1971) som kom like før hans død. Han foregriper den forskningsbaserte kunnskapen som har kom-

met de senere årene om betydningen av lek for følelsesregulering og selvutvikling. Leken blir en mulighet til å være fri i sinnet og å kunne utforske de følelsene man har omkring seg selv og andre.

Nyere empirisk forskning og teoriutvikling fra Trevarthen, Tronick og Stern understøtter og viser hvor viktig en finstemt omsorg er for barnets utvikling og underbygger også hypoteser og teorier utviklet av tidligere tenkere. Peter Fonagy og Mary Target integrerer den beskrevne teoriutviklingen og lanserer sin teori om utvikling av evne til mentalisering ut fra relasjon og lek som en avgjørende kapasitet, som foregår i faser i takt med barnets kognitive og emosjonelle utvikling.

Leken er grunnleggende i psykodynamisk arbeid med barn. Rent teknisk vil terapeutisk arbeid med barnet også by på utfordringer. Den psykodynamiske forståelsen av lek gir grunnlag for tekniske tilnærminger som engasjerer og involverer barnet i den terapeutiske prosessen på barnets premisser i barnets språk. Den psykodynamisk forståelse av lek bør integreres i alle terapeutiske møter der man forsøker å forstå å skape endring mot «å bli seg selv» (Winnicott 1965).

Konklusjon

Selv om enkelte av teoriene overlapper eller vektlegger ulike momenter finner vi i denne gjennomgangen også en syntetisering og utvikling av teoriene frem til i dag. Man har også kommet nærmere til å vise teoriens relevans gjennom empirisk forskning og integrering av andre fagdisipliner. I teoriene vises det hvordan leken spiller en avgjørende rolle for evnen til å uttrykke subjektivitet, intersubjektivitet og regulering, håndtering og uttrykk av følelser. Den psykodynamiske teorien om lek gir leken en unik plass i den menneskelige utvikling. Vi mener denne teorien representerer en unik forståelse og innfallsvinkel til forståelse av barnet og av mennesket. Vi mener dette er et argument for at man i arbeidet med og i forståelse av barn må ta inn over seg rekkevidden av lekens betydning for barnets utvikling. Den psykodynamiske forståelsen av leken åpner for å se hele barnet og dets kapasiteter og utfordringer, og det blir en viktig innfallsvinkel til å forstå det enkelte barnet man møter, ikke objektivt, men subjektivt. Om man ikke har med seg lekens psykodynamiske

perspektiv med barn man møter vil man miste mye av individet man har foran seg av syne. Vi vil gå så langt som å hevde at det er nødvendig for både å skjønne og forstå barnet.

Abstract

Play is serious: An epistemological review of play in psychodynamic theory development.

Play has been of interest in psychodynamic theory development since Freud's descriptions of both his grandsons handling of his mothers absence and the case-study of Little Hans. Psychodynamic theories are much based on the early understanding of children's development and experiences with children in therapy. We describe essential theories from Anna Freud, Melanie Klein and Donald Winnicott which have been central to important understanding of play and psychodynamic practice up to this day. Bions concept of container-contained and Segal's descriptions of symbolism expands the importance of both the relational part and the understanding of the unconscious inner world. Empirical research underlines this importance and we describe some concepts linked to Tronick's, Trevarthen's and Fonagy's findings. We illustrate some of the concepts with clinical vignettes and concludes with the importance of play for subjectivity, intersubjectivity and affect-regulation. Psychodynamic understanding of play is essential to understand human development and should be integrated as an important capacity in the child, means of therapeutic change, communication and a technique in different ways of helping children and their families.

Keywords: Play, Child-psychotherapy, Psychoanalysis, Epistemology, Relation, Symbolisation, Development, Subjectivity, Intersubjectivity, Affect-regulation.

Abstract

Lek på alvor: En idéhistorisk reise i teorien om lek i psykodynamisk tenkning.

Lek har vært sentral i psykoanalytisk teoriutvikling helt siden Freuds beskrivelse av hvordan barnebarnet håndterte morens fravær gjennom lek og

i kasusbeskrivelsen av Lille Hans. Psykodynamiske teorier har i stor grad basert seg på forståelsen av barnets tidlige utvikling og gjennom erfaring med barn i terapi. Vi ønsker å beskrive hva som ligger i teoriutviklingen om lek fra psykoanalysens begynnelse og frem til i dag.

I artikkelen presenteres viktige teoretiske bidrag fra Anna Freud, Melanie Klein og Donald Winnicott som har vært sentrale for forståelse av lek og psykodynamisk praksis frem til i dag. Bions begrep om container-contained og Segals beskrivelse av symboldannelse utvider enda mer det sentrale i relasjonens betydning og for forståelsen av den ubevisste indre verden. Empirisk forskning fra de siste tretti årene bekrefter de teoretiske og kliniske observasjonene, med viktige bidrag fra blant annet Tronick, Trevarthen og Stern. Peter Fonagy integrerer den klassiske teorien med den moderne forskningen og bringer inn begrepet mentalisering forankret i lek med virkeligheten. Vi illustrerer noen av konseptene med kliniske vignetter og konkluderer med viktigheten av lek for å forstå subjektivitet, intersubjektivitet og følelsesregulering. Psykodynamisk forståelse av lek er grunnleggende for å forstå menneskelig utvikling og bør integreres i forståelse av barnets kapasiteter, endringer gjennom terapeutisk arbeid, kommunikasjon og teknikker som brukes for å hjelpe barn og familier.

Nøkkelord: Lek, psykodynamisk psykoterapi, psykoanalyse, idehistorie, relasjon, symbolisering, utvikling, subjektivitet, intersubjektivitet, følelsesregulering.

Referanser

- Bion, W.R. (1984) *Elements of Psychoanalysis*. Karnac Books: London
- Fonagy, P., Target, M. (1996) "Predictors of Outcome in Child Psychoanalysis: A Retrospective Study of 763 Cases at the Anna Freud Centre", *JAPA 1996, Volume: 44* issue: 1, page(s): 27-77, <https://doi.org/10.1177/000306519604400104>.
- Fonagy P, Target M (1996). Playing with reality: I. Theory of mind and the normal development of psychic reality. *Int. J. Psycho-Anal.* 77:217-33.
- Fonagy P, Target M (1996). Playing with reality: II. The Development Of Psychic Reality From A Theoretical Perspective. *Int. J. Psycho-Anal.*

- 77:459-479.
- Fonagy P, Target M (2000). Playing with reality: III. The persistence of dual psychic reality in borderline patients. *Int. J. Psycho-Anal.* 81:853-73.
- Fonagy, P. Target, M. (2007). Playing with Reality: IV. A Theory of External Reality Rooted in Intersubjectivity. *Int. J. Psycho-Anal.*, 88(4):917-937.
- Freud, A. (1963) The Concept of Developmental Lines. *The Psychoanalytic study of the Child*, 18:245-265.
- Freud, A. (1966) *Normality and pathology in childhood: Assessments of development*. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis.
- Freud, S. (1914) *Remembering, Repeating and Working Through*. (Further Recommendations in the Technique of Psychoanalysis II) SE 12:145-156
- Freud, S. (1930). *Civilization and its Discontents*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXI (1927-1931): The Future of an Illusion, Civilization and its Discontents, and Other Works, 57-146.
- Freud, S. (2006) *Fallstudier*. Stockholm: Natur och Kultur
- Freud, S. (2011) *Hinsides lystprinsippet*. Vidarforlaget
- Freud, S. (2011): Ubehaget i kulturen. I *Mellom psykoanalyse og litteratur. Et utvalg av Sigmund Freuds tekster fra grenselandet mellom psykoanalysen og diktingen*. Oversatt av Sverre Dahl, Gylden-dal
- Hug-Hellmuth, H. (1912a) Analyse eines traumes eines funffein halbjährigen (The analysis of a dream of a 5½ year old boy) *Zbl Psychoan* 1912; 2(3): 122-127
- Hug-Hellmuth, H. (1912b) Von wahren Wesen der Kinderseele. (On the true nature of the child's psyche). *IMAGO* 1912; 1 (3): 285-286.
- Klein, M. (1927) The Psychological Principles of Infant Analysis. *Int. J. Psycho-Analysis*, 8:25-37.
- Klein, M. (1955) The Psychoanalytic Play Techniques: Its History and Significance. I "Envy and gratitude, and other works", 1946-1963, s.122-140.
- Lindgren, A. (1976) *Samuel August fra Sevedstorp og Hanna i Hult*. Damm: Oslo
- Ogden, T. H. (2009). *The new library of psychoanalysis. Rediscovering psychoanalysis: Thinking and dreaming, learning and forgetting*. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Segal (1991) *Dream, Phantasy and Art*. Routledge: London
- Stern, D. N. (2004) *The present moment. In psychotherapy and everyday life*. New York: Norton
- Target, M. and Fonagy, P. (1996). Playing With Reality: II. The Development Of Psychic Reality From A Theoretical Perspective. *Int. J. Psycho-Anal.*, 77:459-479
- Trevarthen, C. (2015) Awareness of Infants: What Do They And We, Seek? *Psychoanalytic Inquiry.*, 35(4):395-416.
- Weinberg, M. S. & Tronick, E. Z. (1996) Infant Affective Reactions to the Resumption of Maternal Interaction after the Still-Face. *Child Development* 67, 3, 905-914
- Winnicott D.W. (1953) Transitional objects and Transitional phenomena: Study of the first not-me position. *International Journal of Psychoanalysis* 1953.
- Winnicott, D.W. (1960). The Theory of the Parent-Infant Relationship. *Int. J. Psycho-Anal.*, 41:585-595.
- Winnicott D.W. (1964) *The Child, the Family, and the Outside World*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Winnicott, D.W. (1965). The Maturation Processes and the Facilitating Environment: Studies in the Theory of Emotional Development. *The International Psycho-Analytical Library*, 64:1-276. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Winnicott, D.W. (1971a) Playing: a theoretical statement In *Playing and Reality* New York: Basic Books, ss. 38-52
- Winnicott, D.W. (1971) *Playing and Reality* New York: Basic Books.
- Rune Johansen**, spesialist i barne- og ungdomspsykiatri og psykiatri, psykodynamisk psykoterapeut for barn, unge og voksne i privat avtalepraksis.
ru-j03@online.no
- Fredrik Cappelen**, spesialist i klinisk barne- og ungdomspsykologi, psykoanalytiker, Lovisenberg diakonale sykehus, Nic Waals Institutt.
cappelen@gmail.com